

Vaivorykštė be saulės: tekstinė refrakcija sovietmečio vertimuose

Paulius V. Subačius

Vilniaus universitetas

paulius.subacius@ff.vu.lt

<https://orcid.org/0000-0001-7301-9210>

Santrauka. Kaip šviesos banga keičia kryptį – lūžta – kirsdama skirtingas aplinkas, taip Vakarų literatūros veikalai, net prasisukę per sovietinio *Index Librorum Prohibitorum* užvarą, niekada nepasiekė SSRS skaitytojo autentišku pavidalu. Maskvos *Progress* ir *Raduga* leidyklų tarpininkavimas, ideologiškai angažuota literatūros kritika, honorarų medžiotojai, informacinių šaltinių stoka ir poligrafinis skurdas – tai tik akivaizdžiausi nepalankios terpės komponentai. Dėl jų „tarsi tų, bet ne tų“ tekstų sindromas tapo chroniškas. Pavieniai tekstinės refrakcijos veiksniai ir efektai yra nagrinėti, atlikta įdomių atvejų analizė, tačiau stinga tiek įtakų sistemiškos klasifikacijos, tiek poveikio masto ilgalaikėje perspektyvoje vertinimo. Metodologiniame tekstinės refrakcijos paveiktų leidimų tyrime siekiama išbandyti, kaip tekstinės būklės koncepto prielaidos integruojasi su postkolonijinės teorijos teiginiais apie antrinę kultūrinę kolonizaciją. Keliami hipotezė, kad profesionalių vertėjų ir redaktorių pastangos maksimaliai meistriškai atlikti savo darbą kartais paradoksaliai sustiprino svarbių literatūros veikalų visuminės reikšmės refrakciją. Tai lėmė sąlygiškai patikimų vertimų ir to, ką implikavo bibliografinis kodas bei metatekstai, kontrastas, taip pat sovietmečiu kultiniais laikytų vertimų kanonizacija mūsų dienomis.

Pagrindiniai žodžiai: Vakarų literatūra, kanonas, bibliografinis kodas, kupiūra, paratekstas, ribotas tiražas.

Rainbow without the Sun: Textual Refraction in Soviet-era Translations

Summary. Light waves change direction—refract—as they pass through different environments. Similarly, Western literary works, even after leaking through the barrier of the Soviet *Index Librorum Prohibitorum*, never reached the USSR reader in their authentic form. The most evident components of the unfavourable environment were the proxy of the Moscow *Raduga* and *Progress* publishing houses, ideologically committed literary criticism, the hunt for honorariums, the lack of reference books, and the poverty of printing technology. All these adverse factors together caused the chronic syndrome of texts that seemed authentic but in fact were not. So far, individual agents and effects of textual refraction have been researched, and interesting case studies have been carried out. However, there is a lack of both a systematic classification of the different agents of influence and an assessment of their long-term effects. The methodological study of refraction-affected editions tests the possibility of integrating the concept of textual condition with the assertions of the postcolonial theory regarding secondary cultural colonisation. The paper attempts to raise the hypothesis that the efforts of professional translators and editors to perform their work with the utmost craftsmanship had sometimes paradoxically reinforced the refraction of the overall meaning of major literary works. That resulted from the contrast between a relatively reliable translation and the implications generated by the bibliographic code and metatexts, as well as from the canonisation of translations that had become iconic in the Soviet-era.

Keywords: Western literature, literary canon, bibliographic code, deletion; paratext, limited edition.

Non sine Sole Iris (Be saulės nėra vaivorykštės), – skelbia lotyniška bene garsiausio Elžbietos I portreto, kurį nutapė nežinomas autorius ir kuriuo iliustruotas ne vienas Shakespearo leidimas, inskripcija (Strong 2021: 189). Šiuo atveju mums nerūpi nei ką simbolizuoja vaivorykštė – atributas ir devizas – karalienės portrete, nei ką vaivorykštė ženklina biblinio Nojaus naratyvo atomazgoje ar *Pride* eitynėse. Nes šios tradicijos vargiai buvo svarbios tiems, kurie nusprendė įsteigti *Raduga Publishers* (*raduga* rusiškai reiškia vaivorykštę), nuo 1982 m. Maskvoje veikusią leidyklą. Apie jos pavadinimo motyvą, išskyrus blankią nuorodą į publikuojamų literatūrų bei šalių įvairovę, vargiai galima ką daugiau pasakyti. Tik paminėsime, kad Leonido Brežnevo epochos saulėlydžio *Raduga* nepainiotina su 1922–1930 m. tuometiniame Petrograde veikusia tokio paties pavadinimo vaikų literatūros leidykla, kurios nuo stalininių represijų neišgelbėjo nė jos iniciatoriai, garsūs sovietiniai vaikų poetai Kornejus Čukovskis (tikr. Nikolajus Korneičiukovas) ir Samuilas Maršakas (Immel 2004).

Sovietų ideologinio aparato iškeltus uždavinius įgyvendinusi *Raduga* žvelgiant iš mūsų perspektyvos yra oksimoroniškas kalambūras, kurį sustiprina *knygos kaip šviesos* klisė. Taip sakome todėl, kad leidyklos funkcija buvo įvairiaspalvę pasaulio literatūrą pateikti niveliuotą į tą spektro dalį, kuri atitiko sovietiniam žmogui tinkamą pasaulėžiūrą ir kalbinę raišką. Kitaip tariant, šviesa buvo pritemdyta, o vietoj visų vaivorykštės spalvų skaitytojus tepasiėkdavo pamurkšlinta rausva. *Raduga* perėmė dalį vis augančio krūvio iš 1963 m. taip pat Maskvoje įsteigtos leidyklos *Progress Publishers*, kuri pratęsė darbą ankstesnės, nuo ketvirto iki septinto dešimtmečio veikusios *Literatūros užsienio kalbomis leidyklos* (*Издательство литературы на иностранных языках* 1938–1963). Ankstyviausias pastarosios pavadinimas buvo *SSRS užsieniečių darbininkų leidybos draugija* (*Издательское товарищество иностранных рабочих в СССР*, 1931–1938) (Belova 1997; Džagalov 2019).

Oficialiuose dokumentuose deklaruojama šių įstaigų paskirtis buvo užsienio kalbomis leisti ir tarp nemokančių rusiškai platinti propagandines knygas apie Sovietų Sąjungą, marksizmą leninizmą, sovietinių rašytojų kūrinis ir ikirevoliucinę rusų literatūrą. Tačiau greta išvardytų funkcijų buvo dar dvi, neįtrauktos į formalias deklaracijas. Viena iš jų – slapta, kita tarsi ir neslepama, tačiau su nutylimais tikraisiais tikslais, o ypač – realiais padariniais. Pirmasis, slaptas, uždavinys buvo skubiai išversti į rusų kalbą ir itin mažu, 300 egzempliorių tiražu, platinamu tik komunistų partijos politinio biuro sudaryto sąrašo adresatams, išleisti kuo nors sovietams aktualias, tačiau, jų požiūriu, priešiškos ideologijos knygas (Pankov 2011). Tarp tokių leidinių buvo ne tik George Orwello *1984-iejai*, Charleso de Gaulle'io memuarai, Dale Carnegie'io koučingo rašiniai, bet ir Ernesto Hemingway'aus *Kam skambina varpai* pirmasis rusiškas vertimas (Хемингвей 1962). Ironiška, kad jis buvo pilnas, o štai 1968 m. masiniu tiražu išėjęs

antrasis leidimas (Xeminguej 1968), prie kurio dar grįšime, jau turėjo daugiau nei dvidešimt didelių kupiūrų (Bljum 2005).

Kita, iš pažiūros visiems matoma *Raduga* ir *Progress* funkcija buvo leisti užsienio autorių veikalus originalo – anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų – kalbomis ir platinti juos SSRS teritorijoje ir sovietams „draugiškose“ valstybėse. Viešas tokios leidybos pagrindimas buvo užsienio kalbų mokymosi poreikiai. Kaip nurodoma bibliotekų fondų apžvalgose, būtent Maskvos leidyklų produkcija sovietmečiu sudarė reikšmingą dalį studentams bei gimnazistams prieinamos Vakarų literatūros originalo kalba (Mozuraitė 1999: 20). Neįsigilinusiems atrodytų: kas čia tokio, juk daugelis didelių pasaulio leidyklų leidžia knygas ne viena kalba. Tačiau ši sovietinių leidyklų veikla turėjo kelis dugnus, kurie komentuoti pasitelkus struktūrinės cenzūros ir valstybinių vagysčių kategorijas. Pamėginsime išvardyti *Raduga* ir *Progress* leidybos užsienio kalbomis motyvus, kurie drauge apims ir tokių leidinių efektus. Pirma, SSRS nebuvo pasirašiusi Berno konvencijos. Savo ruožtu, sovietai, nepaisydama nei autorių bei jų paveldėtojų teisių, nei leidybinių *copyrightų*,¹ spausdino ir platino ką tik norėjo, neprašydami leidimų, nieko nemokėdami ir nesibaimindami sankcijų. Tai buvo kur kas pigiau nei importuoti tegu ir kukliausius klasikos leidimus plonais viršeliais už užsienio valiutą, kurios totalitarinė valstybė stokojo. Savo ruožtu, taip buvo kuriama intensyvos komunikacijos su pasauliu, kultūrinių vertybių mainų ir plačių galimybių sovietiniam piliečiui jomis pasinaudoti iliuzija.

Antra, lokaliai rengiamos knygos leido vykdyti ideologinę ir estetinę – pagal sovietijoje galiojusias estetikos sampratas – veikalų atranką – dėti į rinkinius tik tam tikrus apsakymus ar dramas suponuojant, kad tai vertingiausia autoriaus kūrybos dalis, reprezentatyvūs žanro ar krypties pavyzdžiai. Trečia, dalis tų knygų buvo kupiūruotos praleidimų ir sutrumpinimų niekaip nežymint – būtent šie aktai tradiciškai priskiriami cenzūrai, tačiau mes laikomės kur kas platesnės cenzūros sampratos (Streikus 2018: 249–290; Sėdaitytė 2017: 94–97), apimančios visus čia vardijamus aspektus. Ketvirta, tose knygose buvo kitokių nei kupiūros nukrypimų nuo pasirinkto perpublikuoti teksto; nors daugumą galima paaiškinti kaip nesąmoningas korektūros klaidas, vienas kitas žodis – paprastai sovietams nepalankūs epitetai, apibūdinimai – keisti mažai pastebimai, tačiau prasmės požiūriu vis dėlto reikšmingai deformuojant tekstą. Penkta, įvadai, pabaigos žodžiai, komentarai ir kiti paratekstai turėjo tinkamai suorientuoti skaitytoją (plg. Baer 2016: 50).

¹ Tiesa, SSRS 1973 m. ratifikavo Ženevos autorių teisių konvenciją (*Universal Copyright Convention*), kuri, kitaip nei platesnė ir įsakmesnė Berno konvencija, numato, kad tam tikrą terminą saugomos autorinės teisės tik tų veikalų, kurių publikacijoje yra derama deklaracija, įregistruota autorių teisių agentūroje. Esama apšiai duomenų, kad praktiškai ratifikavimu prisiimtų išpareigojimų nebuvo laikomasi, o ir oficialiai buvo deklaruojama, kad visų iki 1973 m. užsienyje paskelbtų veikalų teisės SSRS erdvėje nėra saugomos (Babenko 1996: 293–294).

Šešta, knygų bibliografinis kodas veikė dvejopai: viršelis ir apipavidalinimas apskritai suponavo skaitytojų lūkesčius, siūlė specifinę interpretaciją, kartais gana subtiliai, kaip Salingerio *Rugiuose prie bedugnės* atveju – ant viršelio pagrindinis veikėjas vaizduojamas su ryškiai raudona kepuraitė, išskylančia iš tamsaus šešėlio (Salinger 1979). Maža to, bendroji poligrafijos kultūra, specifiniai „tėvyniniai“ šriftai ir įrišimai formavo atskiros nuo Vakarų kultūrinės erdvės bendrą įspūdį, integravo šiuos leidinius į rusiškos leidybos tėkmę. Paėmęs tokią knygą į rankas skaitytojas negavo bent jau vizualinių ir taktilinių signalų, kad pakliuvo į kitą civilizacinę aplinką. Postkolonijinę teoriją plėtojantis amerikiečių tyrėjas Richardas Watsas frankofoniškos literatūros sklaidos buvusiose kolonijose pobūdžiui nusakyti yra pasiūlęs kūrinio *supakavimo* terminą, apimantį recepciją sąlygojančių metatekstinių ir leidybinių veiksmų visumą (Watts 2005). Laikantis bibliografinio kodo ir lingvistinio kodo sąveikos principo, kurį teksto teorikai taiko jau kiek daugiau nei tris dešimtmečius, skaitytojas veikalą gali patirti tik per materialų tekstą, todėl visada svarbu, kokį leidimą ir būtent kurį egzempliorių jis skaito (McGann 1991: 81–83). Įtaką skaitytojo suvokimui daro materialioji laikmena, kurioje įrašytas lingvistinis tekstas. Du asmenys, skaitantys skirtingus to paties veikalo leidimus arba net to paties leidimo skirtingus egzempliorius, skirtingai suvoks veikalą, nes vertins ne tik lingvistinį tekstą, bet ir materialią laikmeną, ką ir kalbėti apie skirtingas skaitymo aplinkybes ir ligtinę patirtį.

Pavienių faktų apie *Raduga* ir *Progress* knygas užsienio kalbomis, kuriuos galima interpretuoti pasitelkus plačią cenzūros sampratą, yra paskelbta tiek postsovietinių Rusijos, tiek Vakarų tyrėjų darbuose (Pankov 2011; Sherry 2012), tačiau neteko rasti integruoto, bendrą vaizdą aprėpiančio šių leidinių rengimo motyvų ir sukeltų sociokultūrinių bei sociopsichologinių efektų aptarimo. Šiame kontekste norime analizuoti siauresnę temą – kaip sovietinių leidyklų knygos užsienio kalbomis ir užsienio literatūros leidyba Maskvoje apskritai paveikė, o nemažiau įsidėmėtina – tebeveikia – Vakarų autorių leidybą ir recepciją Lietuvoje. Dar patikslinus ir susiaurinus, mūsų užmojis pabandyti nubrėžti ir keliais pavyzdžiais iliustruoti to poveikio teorines koordinatas, nes recepcijos tikrovės bendram paveikslui, žinoma, būtini išsamūs kiekybiniai ir kokybiniai skaitančiosios auditorijos, švietimo bei literatūrologinio diskurso tyrimai. Jie Lietuvoje tik fragmentiški. Žvelgiant tekstologo akimis, kritinę refleksiją ir skeptišką santykį su leidiniais inspiruoja vien apčiuopta prielaida, kad tam tikra tekstinė deviacija ar bibliografinio kodo ypatybė potencialiai veikia reikšmių apytaką, o koku laipsniu ir mastu tokio poveikio potenciala realizuojama, jau kitų – sociologinės knygotyros – tyrimų objektas.

Tiek istorinės Lietuvos leidybos sovietmečiu kontrolės ir reguliavimo apžvalgos, tiek šiame lauke veikusių asmenų liudijimai byloja, kad tik retais, išskirtiniais atvejais yra pavykę Vilniuje paskelbti Vakarų autoriaus vertimą, kol jis nebuvo pasirodęs Mask-

voje ar Leningrade. Tad leidybos atidėjimas ar užlaikymas, leistinių autorių ir veikalų lokalaus sąrašo aprobavimas pagal centre įteisintą modelį yra **pirmasis** cenzūrinis, o iš postkolonijinės teorijos perspektyvos – metropolijos | kolonijos sąveikos efektas. **Ant-rasis** toks efektas – vieninga kupiūravimo schema. Parankus pavyzdys – jau minėtas Hemingway'aus romanas *Kam skambina varpai*. Lietuvišką vertimą, pirmą kartą išleistą 1972 m., Povilas Gasiulis atliko pagal londonišką *Penguin* 1962 m. leidimą (Hemingvėjus 1972). Vertėjo liudijimu, jis pats priešinosi bet kokiai savivalei originalo atžvilgiu, tačiau *Vagos* redakcija daugiau nei dvidešimtyje vietų kupiūravo tekstą (Gasiulis 2009) – toli gražu ne savo nuožiūra, bet pagal tai, kaip tai buvo padaryta 1968 m. Maskvos daugiatiražiamame leidime (Xeminguej 1968).

Būtent šiedu metropolinės kontrolės tipai paprastai minimi kaip cenzūros ápraiškos sovietmečiu vykusių procesų dalyvių bei vėlesnių publicistų ar akademinų komentatorių. Teigtume, kad anuomet šie kontrolės tipai bus turėję išties didelės įtakos Vakarų literatūros deformuoti sklandai ir neadekvačiai recepcijai, tačiau kaip tik šie iškraipymai lengviausiai ištaisomi ir per Nepriklausomybės metus tas paprastai yra padaryta. O retesniais atvejais, kai kupiūruotas tekstas ir toliau buvo tiražuojamas, anksčiau ar vėliau kildavo viešas triukšmas, kaip kad 2013 m. dėl Beecher Stowe romano *Dėdės Tomo trobelė*, iš kurio sovietmečiu pašalinti religiniai motyvai, vertimo perspausdinimo (Kerbelytė 2013).

Ne tokie akivaizdūs, tačiau blogąja prasme tvaresni kiti metropolinės leidybos poveikio aspektai. Kelios mintys apie **trečiąjį** efektą. Iš *Radugos, Progresso*, o ir iš kitų sovietijos centro leidinių, pavyzdžiui, užsienio literatūrai skirto žurnalo *Inostrannaja literatura* į Lietuvoje leistus vertimus gana dažnai atkeliavdavo įvairių rūšių paratekstai, ypač paaiškinimai, pratarinės ir pabaigos žodžiai. Kartais pasirašyti, kaip 1972 m. *Kam skambina varpai* leidime sovietinio rusų romanisto Konstantino Simonovo, kartais anoniminiai, tiesiog *ad hoc* sukompiluoti pagal rusiškus pavyzdžius. Matyt, nėra reikalo plačiau aptarti jų kiaurai ideologinio turinio ir atliekamos apologetinės funkcijos, tačiau nusipelno dėmesio paratekstų ar jų elementų užslėptos šliaužiančios transmisijos į posovietinę kultūrą praktika. Trečiasis *Kam skambina varpai* lietuviškas leidimas pasirodė jau po Nepriklausomybės, 1991 m. *Pasaulinės literatūros bibliotekos* serijoje (Andersonas ir Hemingvėjus 1991). Joje vietoj Simonovo teksto yra Marijos Aušrinės Pavilionienės pabaigos žodis. Jame galima atpažinti bent kelias Simonovo teksto parafrazes, o visa interpretacija iš esmės atitinka sovietinę idėjinę liniją ir nėra nė užuominos apie komplikuoatą romano sklaidos istoriją sovietmečiu ar ankstesnio leidimo kupiūravimą (Pavilionienė 1991).

Stendhalio romaną *Parmos vienuolynas* Ramutė Ramunienė 1963 m. vertė iš prancūziškos versijos, dešimtmečiu anksčiau išleistos Maskvoje (Stendhal 1953). Vertimas kartotas ne tik sovietmečiu, bet ir jau dusyk skirtingų leidyklų pastaraisiais laikais

(2007 m. *Žaltvykslė* ir 2010 m. *Obuolys*). Vertimas kaip vertimas, tačiau nesunku suvokti, kad kai kurie 2007 m. *Žaltvykslės* publikacijoje įdėti komentarai yra atkeliavę iš sovietinių šaltinių, perkelti, nužiūrėti iš andainykščio leidimo. Pavyzdžiui kad ir tokie: *Pilypas II „pagarsėjęs savo reakcine politika [...] Siekė pavergti visą pasaulį“* (Stendhal 2007: 464). Jo tėvas Karolis V šiuose komentaruose tituluojamas ne Šventosios Romos imperijos, bet Vokietijos imperatoriumi, o tikslinant Kasano mūšio vietą, žinoma, nurodoma, kad austrų ir rusų kariuomenei vadovavo Aleksandras Suvorovas (Stendhal 2007: 465) ir t. t.

Verta paminėti, kad daugelis maskviškių knygų anglų ar prancūzų kalba, taip pat Vakarų literatūros vertimų rodėsi neva mokomaisiais sumetimais, bet ir su aiškiu ideologinio formavimo, specialaus „žinojimo kūrimo“ (Billiani 2014: 11) užmoju, buvo grūste prigrūsti redakcinio parateksto. Ironiška, kad jis turėjo apsaugoti sovietinį skaitytoją nuo svetimo užkrato, tačiau šiuo būdu išmanesnės auditorijos akyse tokie leidimai autodemaskavosi kaip kažkas svetimo ir adaptuoto – tą nuolat primindavo gausios išnašos, aiškinančios tiek kalbines konstrukcijas, tiek realijas. Vertimų tyrėja Deane-Cox yra įžvalgiai tarstelėjusi, kad nemažiau iškalbus ir visiškas parateksto nebuvimas (Deane-Cox 2016: 29). Mintis tinka lietuviškiems Jerome'o Sallingerio *Rugiuose prie bedugnės* (Selindžeris 1966) ar Williamo Faulknerio *Palaiikų išniekintojo* (Folkneris 1969) leidimams, kurie, kitaip nei apstūs komentarų Maskvoje leisti pusbroliai (Sherry 2012: 240–241), neturi nė vieno paaiškinimo ir tik gana formalų pusės puslapio priedurą „Trumpai apie autorių“.

Prie Salingerio grįšime, o toliau įvardytinas **ketvirtasis** metropolijos | kolonijos sąveikos efektas – imitacinis kanonas. Jis ypač ryškus, kai leisti apsakymai ir poezija (plg. Churginas 1957), nors pastarosios čia neaptarsime. Šis efektas subtilesnis nei jau apibūdinti, nes gali nepavykti rasti jokių kontrolės ar ribojimo ženklų, ypač jei kaip pavyzdį pasitelksime vieną iš tokių užsienio rašytojų, kurie dėl realistinio vaizdavimo būdo ir socialinės kritikos visiškai tiko sovietams, rusiškai buvo gausiai publikuojami. Ypač iškalbingas šiuo požiūriu O. Henry atvejis. Kaip žinia, jis buvo be galo rašlus žmogus, vien prozos palikęs per pusę tūkstančio kūrinių, iš kurių labiausiai vertinami apsakymai. 1957 m. lietuviškai išėjo jo apsakymų rinkinys *Atkaklus apgavikas* (atkreipsime dėmesį, kad antraštinio apsakymo pavadinimą vėliau ėmus versti *Prakeiktas apgavikas*, bibliografiniuose aprašuose 1957 m. knyga klaidingai minima pastaruoju pavadinimu; maža to, naujausiame leidime apsakymo antraštės vertimas vėl pakeistas, šiuokart į *Prakeiktas sukčius*, orig. *A Double-Dyed Deceiver*). Aptariamame rinkinyje yra nuoroda, kad versta iš aiškiau neidentifikuoto šaltinio *Short stories*, tuo tarpu 1986 m. *Pasaulinės literatūros bibliotekos* tomelyje kaip šaltinis jau nurodytas *The Complete Works* (Niujorko *Doubleday* leidykla; Henris ir Londonas 1986). Tokia pati vertimo šaltinio nuoroda ir dviejuose *Tyto alba* bei *Baltų lankų* leidyklų leidimuose jau šiame amžiuje

(Henry 2006; Henry 2013). Nors vertėja visais atvejais Silvija Lomsargytė-Pukienė, tačiau vertimas po 1986 m. gerokai redaguotas, nurodoma, kad jis pataisytas. Iškalbinga, jog greta minėto *A Double-Dyed Deceiver* atvejo, pakeisti net aštuonių apsakymų pavadinimų vertimai. Taigi rinkinio šaltinis – amerikietiški *Visi raštai*, vertimas – smarkiai redaguotas, tačiau iš pusės tūkstančio apsakymų išsirinkus 29 jie visi sutampa su 1954 m. Leningrade pasirodžiusio, o paskui kelis syk Maskvoje kartoto O. Henry novelių dvitomio atranka (Genri 1954a; Genri 1954b).

Abejojantiems – o gal tai tiesiog geriausieji, garsiausieji O. Henry apsakymai – galime nurodyti, kad mažųjų anglakalbių rinktinių atranka toli gražu nėra tokia pati, sutapimas tebūtų vos 20–30 procentų (plg. Henry 1991; Henry 2017). Teigtume, kad tai ryškus rekolonizacijos arba antrinės kultūrinės kolonizacijos, kaip siūlo interpretuoti postkolonijinė teorija, pavyzdys: metropolijos centre sudarytas, didele ir specifine atranka pasižymintis trečiosios šalies autoriaus kūrybos kanonas, perimtas kolonijinės priklausomybės laikais pagal tuo metu galiojusią kopijavimo sistemą, po dekolonizacijos įtvirtinamas kartotinėmis publikacijomis. Maža to, tai daroma nekeičiant struktūros, nors tekstualiai pagerinant ir sudabartinant – perredaguojant, o tai dar ir papildomas įtvirtinimo veiksnys. Verta paminėti, kad alternatyvą perimtam sovietiniam atrankos modeliui buvo bandoma įsteigti – Augustas Tamaliūnas išvertė ir sudarė, o marginali *Oškinio leidykla* nedideliu tiražu išleido kiek kitokios struktūros O. Henry rinkinį *Sukčių novelės* (Henris 1996), tačiau ši knyga nebuvo pajėgi konkuruoti literatūros lauke su didžiųjų leidyklų produkcija, skelbiama serijose *Klasika*.

Ne mažiau atgrasus rekolonizacijos atvejais, kai rafinuotas estetas Francis Scottas Fitzgeraldas 1997 m., praėjus beveik dešimtmečiui po dekolonizacinio proceso Lietuvoje pradžios, buvo išverstas iš *Raduga Publishers* 1983 m. leidimo (Fitzgerald 1997: 4). Romanas *Tender is the Night* Maskvoje publikuojant originalo kalba tarsi ir nebuvo kupiūruotas, tačiau į lietuvišką vertimą atkeliavo Rusijoje padarytos teksto struktūrinės segmentacijos riktai. Pavyzdžiui, pirmojo skyriaus sakinytis, prasidedantis žodžiais: „Maloniai susidrovėjusi, nes tuo pokalbiu į ją buvo atkreiptas visų dėmesys...“ (Fitzgerald 1997: 9), – sprendžiant pagal solidžius vakarietiškus leidimus (Fitzgerald 2012: 11), turėtų būti naujoje eilutėje, tačiau jis liko sujungtas į vieną pastraipą su ankstesniais kartojant sovietinio šaltinio klaidą. Kas be ko, Maskvos leidime, taigi ir vilniškiam, nebuvo reflektuota kūrinio versijų problema, net nėra nurodoma, kuri iš dviejų konkuruojančių yra skelbiama (plg. Brucoli 1964: 178). O Pavilionienės baigiamajame žodyje operuojama *Lenizdato* rusiško vertimo pabaigos žodžio ir *Progress* rinkinio apie JAV rašytojus mintimis (Pavilionienė 1997: 261). Tai **penktasis** metropolijos | kolonijos sąveikos efektas, kai net kuriant naujus kultūrinius produktus po politinės dekolonizacijos, šiuo atveju, imantis visiškai naujų vertimų bei jų paratekstų tebesilaikoma būtosios orientacijos į metropolijos centrą kaip vertės šaltinį.

Galima pridurti anekdotišką faktą, jog *Progress* bei *Raduga* leido knygas ne tik hindi, urdu, bengalų, tamilų, telugų kalbomis, bet ir anglų kalba specialiai skirtas platinti Indijoje, su kuria sovietai tuo metu palaikė gerus santykius. Tarp tų knygų dominavo komunistinė literatūra, rusų autoriai, bet būta ir Vakarų klasikos, taigi Maskvos leidyklos dvejopai (kalbiškai ir turinio požiūriu) įsitraukė į kitos, Britų imperijos buvusios kolonijos rekolonizaciją savaip performuotais metropolijos kultūriniais produktais. Beje, tokios literatūros išugdyti kairiųjų pažiūrų Indijos inteligentai liudija intensyvią nostalgiją „pigiams ir spalvotoms“ knygoms iš SSRS (plg. Mishra 2019; Mehrotra 2017; Ikbāl 2022).

Šeštasis kolonijinės ir postkolonijinės būklės efektas kelia analizės kontroversiją, nes priešingai nei Lomsargytės-Pukienės vertimų atveju turimas galvoje labai geras, net išskirtinai sėkmingu laikomas, todėl netaisytinas vertimas. Pamėginsime paaiškinti paradoksa, kodėl būtent geras sovietmečiu atliktas vertimas, ypač įgijęs pasipriešinimo, nepaklusimo cenzūrai, jos apėjimo reputaciją ilgainiui tampa kolonijinio paveldo tęstinumo, o kartojamas – rekolonizacijos veiksmu (plg. Harrison 2003: 78). Kaip tik toks yra *Rugiuose prie bedugnės* Povilo Gasiulio vertimas, kuriame išties sėkmingai perteikta jaunimo kalbėsena. Vertė Gasiulis ne iš jau vėliau, 1979 m. pasirodžiusio *Progress* angliško varianto (Salinger 1979), bet iš 1962m. *Penguin* leidimo (plg. Selindžeris 1966: 4). Duotuose interviu vertėjas prisipažįsta, kad pasižvalgęs ir į rusišką Ritos Rait-Kovaliovos vertimą, taip pat mini, jog redaktorė Gražina Zolubienė nurodė keisti kai kuriuos polonizmus, pasitelktus jaunimo žargonui perteikti – pavyzdžiui, vietoj „išikliopinti“ vartoti norminį „išimylėti“. Pasak Gasiulio, antrame leidime jam „leista šį bei tą atkurti bei pataisyti. Vėlesni leidimai redaguoti nežymiai. Atstatyta kupiūruota pastraipa apie iškrypėlius“ (Gasiulis 2009).

Tad ir pats vertėjas, ir juo pasitikintys leidėjai bei literatūrologai interpretuoja – po tų atkūrimų bei atstatymų vertimas visiškai tinkamas kartoti, laikytinas klasikiniu. Tik kad Salingerio herojus nesako „išimylėjau“ – o priimtasis „išikliopinimo“ taisyimas yra sovietmečio kalbos kultūros politikos hipertrofuotai vengti slavizmų padarinys. Ypač įdomus mūsų čia nagrinėjamu aspektu originalo ir vertimo santykis bei pastarojo pokytis romano baigiamuosiuose epizoduose, kuriuose protagonistas tris kartus pamato graffiti – užrašą „Fuck you“. Tai yra vienas iš tų segmentų, kurie esą buvo atkurti, nes 1966 m. leidime išversta eufemistiškai: „bjaurų žodį“, (Selindžeris 1966: 209, 210, 212), o 1970 m. leidime jau – „B... tau į akį“ (Selindžeris 1970: 210, 211, 213). Pastarasis vertimo variantas likęs ir kas porą metų kartojamuose XXI a. leidimuose (Salinger 2009: 254, 255, 258; Salinger 2020: 254, 255, 258). Abejotina čia ne keiksmų atitikties, bet užrašymas su daugtaškiu, kuris signalizuoja sovietinį puritonizmą. Tai yra ne tik aiškus nukrypimas nuo originalo, bet ir natūralizmu, neformalia bei vulgaria kalbėsena prisodrinto teksto audinio įtrūkis. Jis tapo užkonservuota kolonijinės moralinės nor-

mos skeveldra. Taip, tai išties *minškstas* neatitikimas, tačiau parankus vertimo niuansas postkolonijinės teorijos apčiuoptiems, apibūdinamiems kolonizacijos tęstinumo veiksniams aiškinti ir iliustruoti.

Apibendrinami sakytume, kad *Raduga – Vaivorykštė* kaip simbolinis pavadinimas, duotas sovietinei užsienio literatūros ir literatūros užsienio kalbomis leidyklai yra ne vien oksimoronas. Kitaip pažvelgus, šis pavadinimas yra paradoksaliai tiesmukas, nors reikalaujantis interpretacijos. Vaivorykštė randasi dėl refrakcijos – šviesos bei garso bangos krypties pasikeitimo (lūžio) kertant skirtingų tankių ar temperatūrų aplinką. Tekstinė refrakcija neišvengiama tiek verčiant iš kalbos į kalbą (plg. Scott 2006: 107), tiek leidžiant tą pačią kalbą, tačiau kitoje kultūrinėje aplinkoje, kaip kad nutinka su beletristikos bibliografinio kodo keitimu persiorientuojant nuo britiškos prie amerikietiškos auditorijos ar atvirksčiai. Šiuo atveju *Raduga*, it vaikiškame apvertimo rebuse, kur priežastis ir padarinys sukeičiami vietomis, ženklina neišvengiamą antrinę refrakcinę būklę. Vakarų literatūros veikalai, net prasisunkę per sovietinio *Index Librorum Prohibitorum* užtvary, Lietuvos skaitytojus pasiekdavo vienu ar kitu būdu patyrę papildomą tekstinį lūžį, t. y. nukrypę nuo autentiško pavidalo net tais atvejais, kai buvo verčiama tiesiai iš Vakaruose išėjusių knygų, ką ir kalbėti apie *Radugos* leidimus. Šis tekstinės refrakcijos efektas, nėra vien istorinis reliktas, bet ir liekamasis reiškinys, rekolonizacinės drumzlės. Spėtina, kad praeis ne vieneri metai, kol jos galutinai nusės.

Literatūra

- Andersonas, Šervudas ir Ernestas Hemingvėjus. 1991. *Apsakymai. Kam skambina varpai*, vertė Danguolė Kuizienė, Povilas Gasiulis. Vilnius: Vaga. (Pasaulinės literatūros biblioteka).
- Babenco, Vitaly. 1996. And Another Thing ... Joining Berne the Russian Way. *Logos* 7:4. 293–296. DOI: 10.2959/logo.1996.7.4.293.
- Baer, Brian James. 2016. From International to Foreign: Packaging Translated Literature in Soviet Russia. *The Slavic and East European Journal* 60:1. 49–67.
- Belova M. N. et all. (sud.). *Gossudarstvennyj arxiv Rossijskoj Federacii: Putevoditel'*. T. 3: Fondy Gosudarstvennogo arxiva Rossijskoj Federacii po istorii SSSR. [žiūrėta 2022-09-14]: <https://guides.rusarchives.ru/funds/6/izdatelstvo-progress-gosudarstvennogo-komiteta-sssr-po-pechati-1931-1991>.
- Billiani, Francesca. 2014. Assessing Boundaries—Censorship and Translation. In *Modes of Censorship and Translation: National Contexts and Diverse Media*, edited by Francesca Billiani. Oxon/New York: Routledge. 1–25.
- Bljum, Arlen. 2005. „Internacional'naja literatura“: podcenzurnoje proshloje. *Inostrannaja literatura* 10. [žiūrėta 2022-09-14]: <http://magazines.russ.ru/inostran/2005/10/bl21.html>.
- Brucoli, Matthew J. 1964. Material for a Centenary Edition of *Tender Is the Night*. *Studies in Bibliography* 17. 177–193.
- Churginas, Aleksys (vert., sud.). 1957. *Iš Vakarų Europos poezijos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Deane-Cox, Sharon. 2016. *Retranslation: Translation, Literature and Reinterpretation*. London: Bloomsbury.

- Djagalov, Rossen. 2019. Progress Publishers: A Short History. In *The East Was Read: Socialist Culture in the Third World*, edited by Vijay Prashad. New Delhi: LeftWord Books. 87–94.
- Fitzgerald, Francis Scott. 1983. *Tender is the Night*. Moscow: Raduga Publishers.
- Fitzgerald, Francis Scott. 1997. *Švelni naktis*, iš anglų kalbos vertė Kristina Miliūnienė. Vilnius: Vaga. (Pasaulinės literatūros biblioteka).
- Fitzgerald, Francis Scott. 2012. *Tender Is the Night*, edited by James L. W. West III. Cambridge: Cambridge University Press. (The Cambridge Edition of the Works of F. Scott Fitzgerald).
- Folkneris, Viljamas. 1969. *Palaikų išniekintojas*, vertė Lilija Vanagienė. Vilnius: Vaga.
- Gasiulis, Povilas. 2009. „Knygai išversti man reikia mažiausiai metų“: Povilą Gasiulį kalbina Jurgita Mikutytė. *Literatūra ir menas*, sausio 9. [žiūrėta 2022-09-15]: <https://www.llvs.lt/?recensions=587>.
- Genri, O. 1954a. *Izbrannyje proizvedenija v dvux tomax*. Leningrad: Gosudarstvennoje izdatel'stvo xudežestvennoj literatury.
- Genri, O. 1954b. *Izbrannyje proizvedenija v dvux tomax*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo xudežestvennoj literatury.
- Harrison, Nicholas. 2003. *Postcolonial Criticism: History, Theory and the Works of Fiction*. Cambridge: Polity Press.
- Hemingvejus, Ernestas. 1972. *Kam skambina varpai*: Romanas, iš anglų kalbos vertė Povilas Gasiulis. Vilnius: Vaga.
- Henry, O. 1991. *Collected Stories*. Bantam Classics.
- Henry, O. 2006. *Išminčių dovanos*: Apsakymai, iš anglų kalbos vertė Silvija Lomsargytė-Pukienė. Vilnius: Tyto alba.
- Henry, O. 2013. *Išminčių dovanos*: Apsakymai, iš anglų kalbos vertė Silvija Lomsargytė-Pukienė. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba.
- Henry, O. 2017. *The Selected Stories*. Digireads.
- Henris, O. 1957. *Atkaklus apgavikas*, vertė Silvija Lomsargytė-Pukienė. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Henris, O. 1996. *Sukčių novelės*, vertė ir sudarė Augustas Tamaliūnas. Kaunas: V. Oškinio leidykla.
- Henris, O. ir Džekas Londonas. 1986. *Apsakymai. Apsakymai. Martinas Idenas*, vertė Silvija Lomsargytė-Pukienė ir kt. Vilnius: Vaga. (Pasaulinės literatūros biblioteka).
- Ikkal, Eesha Jila. 2022. World Literature in Kerala, *Journal of World Literature* 7:4. 597–614. DOI: 10.1163/24056480-00704007.
- Immel, Andrea. 2004. Cotsen Children's Library: The Anna Baksht Benjamin Family Collection of Raduga Books. *The Princeton University Library Chronicle* 65: 2. 343–356.
- Kerbelytė, Lina. 2013. Suklastota „Dėdės Tomo trobelė“: po vertimo likome „apvogti“. *Delfi.lt*. 2013-08-29. [žiūrėta 2022-09-15]: <https://www.delfi.lt/piliėtis/voxpopuli/suklastota-dedes-tomole-po-vertimo-likome-apvogti.d?id=62182707>.
- McGann Jerome J. 1991. *The Textual Condition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Mehrotra, Palash Krishna. 2017. Baba Yaga on the Ganges. *The New York Times*, October 14. [žiūrėta 2022-09-14]: <https://www.nytimes.com/2017/10/14/opinion/india-soviet-union-books.html>.
- Mishra, Pankaj. 2019. The East Was Read. In *The East Was Read: Socialist Culture in the Third World*, edited by Vijay Prashad. New Delhi: LeftWord Books. 66–86.

- Mozuraite, Vita. 1999. A Golden Age and a Stone Age of School Libraries in Lithuania. *School Libraries Worldwide* 5:1. 17–29.
- Pankov, Ju. V. 2011. Literatura special'ogo naznačeniya. *Pro knigi. Žurnal bibliofila* 18. 66–77.
- Pavilionienė, Marija Aušrinė. 1991. „Gyvenimas, ne mirtis, yra didysis nuotykis“. Andersonas, Šervudas ir Ernestas Hemingvėjus. 1991. *Apsakymai. Kam skambina varpai*. Vilnius: Vaga. 599–613.
- Pavilionienė, Marija Aušrinė. 1997. Gražūs ir prakeikti. Francis Scott Fitzgerald. *Švelni naktis*. Vilnius: Vaga. 259–269.
- Salinger, J. D. 1979. *The Catcher in the Rye*. Moscow: Progress Publishers.
- Salinger, J. D. 2009. *Rugiuose prie bedugnės*, iš anglų kalbos vertė Povilas Gasiulis. Vilnius: Alma littera.
- Salinger, J. D. 2020. *Rugiuose prie bedugnės*, iš anglų kalbos vertė Povilas Gasiulis. Vilnius: Alma littera.
- Scott, Clive. 2006. Translating the Literary: Genetic Criticism, Text Theory and Poetry, *The Translator as Writer*, edited by Susan Bassnett and Peter Bush. London: Continuum. 106–118.
- Sėdaitytė, Edita. 2017. Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. *Knygotyra* 69. 84–102.
- Selindžeris, Dž. 1966. *Rugiuose prie bedugnės*, vertė Povilas Gasiulis. Vilnius: Vaga.
- Selindžeris, Dž. 1970. *Rugiuose prie bedugnės*, vertė Povilas Gasiulis. Vilnius: Vaga.
- Sherry, Samantha. 2012. *Censorship in Translation in the Soviet Union in the Stalin and Khrushchev Eras*. Edinburg: The University of Edinburg.
- Stendhal. 1953. *La Chartreuse de Parme*. Moscou: Éditions en Langues Étrangères.
- Stendhal. 2007. *Parmos vienuolynas*: Romanas, iš prancūzų kalbos vertė Ramutė Ramunienė. Vilnius: Žaltvykslė.
- Streikus, Arūnas. 2018. *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Strong, Roy. 2021. *The Elizabethan Image: An Introduction to English Portraiture, 1558 to 1603*. New Haven/London: Yale University Press.
- Watts, Richard. 2005. *Packaging Post/coloniality: The Manufacture of Literary Identity in the Francophone World*. Lexington Books.
- Xeminguej, Ernest. 1962. *Po kom zvonit kolokol*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannojo literatury.
- Xeminguej, Ernest. 1968. *Sobranije sočinenij v 4-x tomax*. T. 3: *Po kom zvonit kolokol*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannojo literatury.